

УДК 94(477)091: 63(477.43)

Оксана Свідерська

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ГОСПОДАРСТВ ПОДІЛЛЯ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМ РЕМАНЕНТОМ У ДОБУ НЕПІВСЬКОГО АГРОПЕРЕХОДУ (1921–1929 РР.)

У статті на основі опублікованих та неопублікованих джерел встановлено відсоткове співвідношення безреманентних господарств Поділля і Південно-Східної Волині у розрізі посівних груп.

Ключові слова: сільськогосподарський інвентар, селянин, непівський агроперехід, Поділля, південно-східна Волинь.

Аграрний сектор економіки відіграє найважливішу роль в системі матеріального виробництва, у зміцненні економіки країни, підвищенні життєвого рівня і добробуту населення. Людство існує насамперед тому, що розвиває сільське господарство, основна функція якого – забезпечити людей продуктами харчування, без яких вони не можуть жити, творити і працювати. Тому проблемі розвитку аграрного сектора економіки і матеріально-технічного забезпечення населення сьогодні приділяється значна увага.

Об'єктом дослідження є природно-кліматичні та матеріально-технічні умови розвитку сільськогосподарського виробництва, що впливали на рівень забезпечення господарств Поділля та південно-східної Волині сільськогосподарським реманентом у добу непівського агропереходу (1921–1929 рр.)

Предметом дослідження – є висвітлення процесу забезпечення сільського господарства регіону сільськогосподарським інвентарем у розрізі посівних груп.

Основна мета статті полягає у тому, що на основі аналізу різних джерел визначити рівень забезпеченості сільськогосподарським інвентарем господарств Поділля і південно-східної Волині у добу НЕП.

Завдання дослідження ґрунтується на аналізі та розкритті наслідків впровадження НЕП у сільськогосподарській сфері, а також встановленні відсоткового співвідношення безреманентних господарств краю.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що на основі залучення до наукового обігу матеріалів, визначено регіональні особливості сільськогосподарського виробництва краю та їх вплив на рівень матеріально-технічної бази господарств Поділля і південно-східної Волині.

Основу джерельної бази складають статистичні щорічники України, статистичні бюлетені округів, поточні сільськогосподарські записи.

Певні аспекти досліджуваної проблеми знайшли висвітлення і в працях науковців. Зокрема, у працях М. Гуревича [1], економіста І. Олійника [2], С. Городецького [3]. На сучасному етапі вона знайшла своє відображення у працях В. Калініченка [4], В. Нечитайла [5], Ю. Святця [6]. На

регіональному рівні ця проблема знайшла глибоке висвітлення у дослідженнях І. Рибачка [7], який детально проаналізував розвиток індивідуального господарства Поділля у досліджуваній період.

Розвиток сільськогосподарського виробництва залежить не тільки від природних та кліматичних умов, але й від матеріально-технічної оснащення, де важливе місце відводиться сільськогосподарському реманенту. Згідно з тодішньою класифікацією, він поділявся на складний та простий. До складного зараховували ґрунтообробний (залізні одно-, дво-, три-, чотирилемішні плуги, дерев'яні і залізні борони, залізні та дерев'яні ґрунторозбивачі (букери), посівний (сівалки, косарки), культиваційний (культиватори, драпаки, підгортальники), збиральний (жатки, снопов'язалки, косарки, кінські граблі), молотильний (молотарки, віялки, трієри), транспортний (вози на залізному ходу, безтарки, двоколісні транспортні передки). До простих – різні примітивні знаряддя праці, зокрема для оранки (дерев'яний плуг), догляду за посівами (сапа), збирання врожаю (коса, серп), обмолоту (дерев'яний цїп), догляду за зерном (дерев'яна лопата, решето), транспортування (дерев'яний віз, носилки). За призначенням та циклами сільськогосподарських робіт виділяли три основні групи землеробських знарядь: для обробітку ґрунту, збирання врожаю та переробки зерна.

У 1925 р. на статистичному обліку у Вінницькому окрузі знаходилося 41419 плугів, 5515 букерів, 95199 борін, 481 сівалок, 2086 віялок, 413 жаток, 554 молотарки, 46872 вози на залізному і 12116 на дерев'яному ходу. У Кам'янецькому окрузі відповідно – 41675, 11629, 64145, 210, 1520, 63, 226, 27751, 19016; Могилівському – 43526, 11556, 47357, 107, 2688, 165, 310, 360001, 11829; Проскурівському – 43526, 11566, 85208, 107, 2688, 165, 310, 360001, 11829; Тульчинському – 51350, 9011, 74618, 827, 1676, 341, 527, 47760, 22137; Шепетівському – 50058, 74770, 124108, 245, 4120, 256, 869, 59598, 4450 [8, с. 95]. У регіоні було всього дев'ять одиниць складного сільськогосподарського реманенту, а саме ґрунтообробного (плуги, борони, букери), посівного (сівалки), збирального (жатки), молотильного (молотарки і віялки), транспортного (вози на дерев'яному і залізному ходу).

Для того, щоб дослідити забезпеченість господарств сільськогосподарським реманентом, необхідно встановити насамперед відсоткове співвідношення безреманентних господарств або з реманентом лише для оранки, а також досконалішими знаряддями праці. У 1928 р. у Вінницькому окрузі нараховувалося 10765 безреманентних із загальної кількості 16242 господарства, тобто 66,3 %, у Кам'янецькому відповідно – 6708 із 11411 господарств (58,8 %), у Могилівському – 7831 із 12762 (61,4 %), у Проскурівському – 6570 з 11342 (57,9%), у Тульчинському – 10055 з 15487 (64,9 %), у Шепетівському – 5947 з 12215 (48,8 %) [9, с. 144–145]. Господарств, які мали лише реманент для оранки у Вінницькому окрузі, нараховувалися 5053 або 31,1 % від загальної кількості господарств, Кам'янецькому – 4381 (38,4 %), Могилівському – 4777 (37,4 %), Проскурівському – 4063 (35,8 %), Тульчинському – 5235 (33,8 %), Шепетівському – 5530 (43,5 %) [9, с. 144–145]. І нарешті господарств з удосконаленим реманентом у Вінницькому окрузі нараховувалося лише 224 господарства або 2,6 % від загальної їх кількості, у Кам'янецькому – 322 (2,8 %), у Могилівському – 154 (1,2 %), у Проскурівському – 709 (6,3 %), у Тульчинському – 197 (1,3 %), у Шепетівському – 948 (4,7 %) [9, с. 144–145].

Селянство Поділля і південно-східної Волині не спромоглося упродовж 20-х років відновити дореволюційний рівень забезпеченості залізними плугами, сівалками, жниварками, молотарками і віялками. У дореволюційний період у володінні селян було 1485 жниварок. За забезпеченістю сівалками Подільська губернія посідала 11, а жниварками 17 місце з 50 губерній Росії [3, с. 147]. Відставання у забезпеченості реманентом порівняно із дореволюційним періодом проілюструємо на прикладі Проскурівського округу. На тисячу господарств тут у 1917 р. припадало культиваторів – 226, а у 1925 р. – 111, віялок відповідно – 48 і 23; молотарок – 8 і 3. На тисячу десятин посіву культиваторів у 1917 р. було 115, а у 1925 р. – 51, борін відповідно – 383 і 329; віялок – 24 і 11; молотарок – 4 і 1, жниварок – 3 і 1 [10, с. 13]. Отже, на Поділлі переважали безреманентні господарства.

Розглянемо забезпеченість реманентом у розрізі посівних груп. Насамперед проаналізуємо безреманентні господарства, яких була найбільша кількість у регіоні. У групі безпосівних та з посівом до 1 десятини (дес.) у Вінницькому окрузі таких нараховувалося 2135; до 2 дес. – 4131; до 3 дес. – 3115; до 4 дес. – 1006; до 6 дес. – 361; до 9 дес. і більше – 17. У Кам'янецькому окрузі відповідно – 1024, 2420, 2170, 828, 259, 7; у Могилівському – 1162, 3349, 2346, 758, 200, 16; у Проскурівському – 851, 2326, 2296, 857, 231, 9; у Тульчинському – 2018, 4375, 2679, 757, 217, 9; у Шепетівському – 917, 1527, 2051, 986, 437, 29 [9, с. 46–48]. Відтак найбільша кількість безреманентних господарств спостерігалася у трьох перших посівних групах і досягала найвищих показників у типових для Поділля і Південно-Східної Волині господарствах з посівом до 3 дес. Проте

у трьох крайніх посівних групах кількість безреманентних господарств різко зменшувалася. Парадоксальною є наявність господарств без реманенту у багатопосівних господарствах регіону.

Групування господарств з удосконаленим реманентом дає такі динамічні ряди. У безпосівних та з посівом до 1 дес. у Вінницькому окрузі нараховувалося два господарства з удосконаленим реманентом; до 2 дес. – 25; до 3 дес. – 60; до 4 дес. – 109; до 6 дес. – 162 і з посівом до 9 і більше десятин – 66; у Кам'янецькому окрузі відповідно – 3, 17, 48, 71, 131, 52; у Могилівському – 3, 10, 20, 40, 48, 33; у Проскурівському – 6, 52, 189, 223, 197, 42; у Тульчинському – 1, 14, 45, 58, 49, 30; у Шепетівському – 0, 34, 151, 268, 367, 128 [9, с. 42–49]. Зменшення розміру посіву призводило і до зменшення реманенту.

Для того, щоб з'ясувати забезпеченість сільського господарства реманентом, необхідно проаналізувати, скільки і якого знаряддя припадало на 100 господарств. Статистичні обрахунки на 1925 р. дають таку картину: плугів на 100 господарств Вінницького округу припадало 27 одиниць, Кам'янецького відповідно – 33, Могилівського – 32, Проскурівського – 35, Тульчинського – 30, Шепетівського – 42 [8, с. 95]. Як бачимо, плугами селянські господарства були забезпечені приблизно на третину, тобто на Поділлі один плуг припадав на 3, 8, у Південно-Східній Волині – 2, 5 господарств. Значно краще сільське господарство було забезпечене боронами. У Вінницькому окрузі на 100 господарств припадала 61 борона, Кам'янецькому відповідно – 50; Могилівському – 40, Проскурівському – 72, Тульчинському – 43, Шепетівському – 103. Отже, що на одне господарство Поділля припадало 0, 62 борін, водночас у південно-східній Волині кожне господарство мало борону. Набагато гіршою була ситуація із забезпеченням господарств складним сільськогосподарським реманентом. Лише у Тульчинському окрузі на 100 господарств припадала одна сівалка, інші округи мала їх значно менше. По одній віялці на 100 господарств було у Вінницькому, Кам'янецькому, Могилівському, Тульчинському округах, по дві – у Проскурівському, і по 3–4 – у Шепетівському. У цьому ж окрузі на 100 господарств одна молотарка припадала, в інших і того не було [8, с. 95].

Складна ситуація склалася з транспортними засобами, возами. У 1925 р. на 100 господарств Вінницького округу припадало 30 дерев'яних та 8 вози на залізному ході, Кам'янецького відповідно – 22; 15; Могилівського – 16; 67; Проскурівського – 30; 10; Тульчинського – 27; 13; Шепетівського – 50; 4 [8, с. 95]. Пересічно один дерев'яний віз припадав на 29, а на залізному ході – на 20 господарств. Як бачимо, селянські господарства були недостатньо забезпечені транспортними засобами, і до того ж дуже застарілими.

Забезпеченість господарств сільськогосподарським реманентом проілюструємо на прикладі Проскурівського округу. У 1926 р. тут на 100 дес. посіву припадало 162 плуги, 51 драпка, 329 борін, 1 сівалка, 11 трієрів, 1 жнивварка, молотарка [11, с. 49]. Якщо врахувати, що одним звичайним однолемішним плугом селянин за звичайних умов і залежно від ґрунту міг впорати від 15 до 20 дес., то виявиться, що зі 162 плугами можна було виорати 3240 дес. землі. Отже, знарядь оранки у перерахунку на 1000 дес. не лише вистачало, а й було у надлишку. Щодо удосконаленого реманенту, то його не вистачало для обробітку такої площі. Якщо взяти до уваги тодішнє навантаження на одну сівалку, то, за розрахунками Держплану УСРР, воно складало 55 дес., молотарки потужністю 8–10 кінських сил – 180 дес. посіву [4, с. 187–188]. Наведені дані про їх кількість не відповідали їх оптимальній нормі.

Про надлишок знарядь для оранки у перерахунку на 100 дес. посіву та значну нестачу удосконаленого реманенту вказували тодішні статистичні обрахунки. Доведемо це на прикладі Кам'янецького округу. У 1925 р. у селянських господарствах цього округу площа польової та городної землі, яка оброблялася, складала 373244 дес., себто на плуг припадало 8, 9 дес. землі, а на борону – 6 дес. “Позаяк при наших умовах один плуг може обробляти площу до 15 дес., а борона до 25 дес., можна вважати, що кількість плугів і борін значно перевищує оптимальні вимоги господарів” [12, с. 12].

Проте насичення селянських господарств складним сільськогосподарським реманентом було недостатнім. Наприклад, на Кам'яниччині (із розрахунку одна сівалка на 50 дес. посіву) потрібно було 7465 одиниць, але у 1925 р. задіювалося лише 210, віялок за умови валового збору зерна 49 млн пуд. у рік і пересічної продуктивності 150 пудів (пуд.) у день упродовж 30-робочих днів, потрібно було 2 т., а фактично нараховувалося 1523 одиниці, жаток із розрахунку одна на 80 дес. потрібно було 4665, а в окрузі їх нараховувалося всього 60 одиниць, кінних молотарок потрібно було 1200 одиниць, а задіювалося 225 шт. [5, с. 83]. Все ж рівень забезпечення сільгоспреманентом на тисячу селянських господарств на Поділлі був дещо вищий, аніж загалом в Україні. Якщо у 1917 р. на тисячу селянських господарств Проскурівського округу і загалом в УСРР припадало 436 одиниць реманенту, то у 1922 р. відповідно – 426, 303; у 1923 – 432, 338; у 1924 – 500, 416; у 1925 р. – 499, 414 [10, с. 12].

Отже, розподіл сільськогосподарського реманенту на Поділлі і південно-східній Волині не відповідав потребам сільськогосподарського виробництва. З одного боку був значний відсоток господарств, повністю позбавлених реманенту, що призвело до їх економічного занепаду і в підсумку зумовило низькі показники сільськогосподарського виробництва через невчасний посів, поганий обробіток ґрунту. З іншого боку, у багатопосівних господарствах був деякий надлишок реманенту, що в умовах його гострого дефіциту не могло не породжувати на селі найважчі форми експлуатації господарств з надлишками реманенту безреманентних селянських дворів. Складною була проблема в регіоні з удосконаленим сільськогосподарським реманентом. Ми з'ясували, що його гостро не вистачало і в розрахунку на 100 господарств, а також на 100 десятин посіву. Відтак, сільське господарство змушене було базуватися на малопродуктивній ручній праці.

Список використаних джерел

1. Гуревич М. Б. Вопросы современного крестьянского хозяйства Украины / М. Б. Гуревич – Х.: ЦСУ УССР, 1925. – Очерк II. – 57 с. 2. Олійник І. С. Економіка сільського господарства Поділля / І. С. Олійник // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня ім. Леніна, 1926. – Кн. 2. – С. 1–23; Олійник І. С. Організаційні проблеми селянського господарства Правобережної України / І. С. Олійник // Записки сільськогосподарського інституту в Кам'янці на Поділлі. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня ім. Леніна, 1924. – Т. 1. – С. 1–18. 3. Городецький С. До економічної оцінки після революційного стану селянської агротехніки на Поділлі / С. Городецький // Записки Київського сільськогосподарського інституту – К.: б.в., 1925. – Т. 1. – С. 18–28. 4. Калініченко В. В Селянське господарство України в період непу / В. В. Калініченко – Х.: Основа, 1997. – 400 с. 5. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія та сучасність / В. В. Нечитайло. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. – 436 с. 6. Святець Ю. А. Українське селянське господарство та нова економічна політика / Ю. А. Святець. – Дніпропетровськ: вид-во Дніпропетровського національного ун-ту, 2007. – 216 с. 7. Рибак І. В. Індивідуальне селянське господарство Поділля у добу непу / І. В. Рибак. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2008. – 244 с. 8. Україна. Статистичний щорічник 1925. – Х.: ЦСУ УСРР, 1926. – 407 с. 9. Статистика України 1928. – Х.: ЦСУ УСРР, 1929 – Вип. 14. – Т. 3. – 248 с. (Серія 2. “Сільськогосподарська статистика”). 10. Степовий М. Огляд умов сівби і стану всходів за серпень–листопад 1925 р. / М. Степовий // Статистичний бюлетень Проскурівського окружного статистичного бюро. – Проскурів: Державна друкарня ім. Леніна, 1926. – Жовтень–грудень 1925. – Ч. 1. – № 1. – С. 5–13. 11. Степовий М. Поточні рахівничі записи 70 селянських господарств Проскурівського округу (квітень–вересень 1927 р.) / М. Степовий // Економіка и статистика Проскуровщини. – Проскуров: Окрстатбюро, 1927. – Ноябрь–декабрь. – № 2–3. – С. 49–52. 12. Стан сільського господарства Кам'янецького округу та його перспективи / [упоряд. І. Олійник; за ред. Ф. Л. Нольде і Ф. Ф. Міклашевського]. – Кам'янець-Подільський, 1926. – 78 с.

Оксана Свидерская

ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ ХОЗЯЙСТВ ПОДОЛЬЯ И ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ВОЛЫНИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ ИНВЕНТАРЕМ В ПЕРИОД НЭПОВСКОГО АГРОПЕРЕХОДУ (1921–1929 ГГ.)

В статье на основе опубликованных и неопубликованных источников установлено процентное соотношение безреманентных хозяйств Подолья и юго-восточной Волыни в разрезе посевных групп

Ключевые слова: сельскохозяйственный инвентарь, крестьянин, нэповский агропереход, Подолье и юго-восточная Волынь.

Oksana Sviderska

PROVISION OF HOUSEHOLDS IN PODILLIA AND SOUTHEAST VOLYN BY AGRICULTURAL IMPLEMENTS IN THE AGE OF NEP AGRICULTURAL TRANSITION (1921–1929)

On the basis of published and unpublished sources set the percentage of households without agricultural implements in Podillia and Southeast Volyn in terms of cultivated groups is determined in this article.

Key words: agricultural implements, peasant, NEP agricultural transition, Podillia and Sout heast Volyn.